

JERZY SNOPEK:

József Attila Lengyelországban

József Attila lengyelországi fogadtatásának története, sajnos, eléggé szegényes. Költészete nem büszkélkedhet széles olvasótáborral, művészi kölcsönhatásokkal vagy szakmai vitákkal. Nem találkozunk a költői életmű elmélyült elemzésével: a lengyel irodalmi közéletben nem konfrontálták azt sem a lengyel, sem az európai költészet kánonjával. A három válogatott József Attila-kötet kiadása ellenére is azt kell mondanunk, hogy a költő nem találta meg helyét a lengyel irodalmi (kulturális) köztudatban. E tekintetben nemcsak Petőfivel, de Pilinszkyvel és a kortárs magyar költészet néhány más klasszikusával sem veheti fel a versenyt. Tegyük hozzá (bár ez természetesen nem jelent felmentést), hogy az európai költészet olyan óriása, mint Arany János, Lengyelországban ugyancsak szinte teljesen ismeretlen.

Úgy is fogalmazhatunk, hogy József Attila lengyel fogadtatásának története tulajdonképpen a beteljesíthetetlen ígéret és a parlagon hagyott esélyek sorozata. A történet viszonylag korán és eléggé szokatlan körülmények között kezdődött. Már öt évvel a költő halála után megjelent ugyanis lengyel nyelven verseinek első karcúsú kötete. Ez a kis kötet – *Wybór poezji* (Válogatott költemények) címlappal, *Szukam kogoś* (Keresek valakit) címmel – azonban nem Lengyelországban látott napvilágot, hanem Magyarországon. A kiadás ötlete a lengyel háborús menekültek körében született meg, akik között olyan kiváló, a háború előtti irodalmi kritika egyértel-

mű elismerésének örvendő írók voltak, mint Kazimiera Iłkiewiczówna és Stanisław Vincenz s mellettük egy sor fiatal irodalmár is. Ebből a társaságból került ki a *Szukam kogoś* kötet összes versének fordítója: Tadeusz Fangrat. József Attila lengyel nyelvű megismertetésében tehát úttörő szerep jutott Fangratnak. Érdeemes megjegyezni, hogy a könyvet a szerzőhöz közelálló Cserépfalvi Kiadó jelentette meg. A versfordítások, a fordító dicséretes szándéka ellenére, sajnos, nem nagyon adják vissza az eredeti alkotások nagyságát. Akár azt is mondhatnánk, hogy Fangrat többet ártott, mint használt József Attilának, még szerencse, hogy – mindenáron megfelelni vágyván a hatalmas kihívásnak – fordításaiban itt-ott olyan hasadásokat, repedéseket hagyott, amelyek az olvasóban homályos sejtéseket ébresztenek az elszántan, ám ügyetlenül „lengyelített” költészet nagyszerűségét illetően. Ez azonban szerény kis eredmény! Nincs is mit csodálkozni azon, hogy a lengyel menekültek amúgy kultúrára éhes, a baráti, vendégszerető ország irodalmára kíváncsi, sajátos, zárt közösségében a József Attila-kötet nem keltett különösebb érdeklődést. A menekültek *Wieści Polskie* című vezető lapjában megjelent ugyan (Kazimierz Rusinek tollából) egy eléggé lapos méltatás, önmagáért beszél azonban, hogy a közönség legnagyobb irodalmi tekintélyei egybehangzóan elhallgatták a *Szukam kogoś* megjelenését. Pedig Stanisław Vincenz élénk figyelemmel követte a lengyel menekültek irodalmi életének minden jelenségét, bemutatta – kritikus, de a lehetőségekhez képest barátságos hangnemben – a fiatal szerzők, köztük Fangrat tevékenységét is. Az a tény tehát, hogy Fangrat József Attila-fordításait szóra sem méltatta, önmagáért beszélt. Nem talált kulcsot a magyar költő művészetéhez, miközben elbűvölte őt például Ady vagy a barátja, Áprily Lajos (akiknek verseit ugyancsak fordította, s azok meg is jelentek a menekült kiadványokban).

József Attila verseinek első lengyel nyelvű kiadásában bizonyára jelentős szerepet játszott Csorba Tibor festő, történész, publicista, energikus szervező, aki szoros kapcsolatot tartott a lengyel menekültekkel, s a háború után végleg Lengyelországban telepedett le. A *Szukam kogoś* előszavában ugyan dicsérő szavakat írt

Jerzy Snopek (1952) irodalom- és kultúrtörténész, műfordító. A Lengyel Tudományos Akadémia Irodalmi Kutatóintézetének tudományos igazgatóhelyettese. A Humanista Akadémia Alapítvány alelnöke. 1985–1990-ig a budapesti ELTE-n lengyel irodalmat tanított, majd vendégprofesszor volt a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen; részt vett a Közép-európai Egyetem tudományos projektjeiben is. Számos tanulmány- és fordításkötete mellett 2002-ben jelent meg *Węgry. Zarys dziejów i kultury* (Magyarország. A magyar történelem és kultúra vázlatja) című gazdagon illusztrált, átfogó ismereteket nyújtó kötete. Több rangos lengyel és magyar kiállításban részesült.

a fordító munkájáról, ám rövidesen már tömören és nyersen értékelte annak teljesítményét. Tette mindezt rögtön a háború után a lengyel avantgárd legkiválóbb költőjével, Julian Przyboással folytatott beszélgetésében, amely elsősorban egy magyar versantológia kiadásának tervét érintette. Az antológiát Csorba készítette elő, és Przyboással szoros együttműködésben szerette volna megjelentetni. Minden bizonnyal úgy vélte – és nem alaptalanul –, hogy a kiváló, már elismert alkotó részvétele sokat emelhet a lengyel kritikusok szemében a vállalkozás rangján (az sem lehetett mellékes körülmény, hogy Przyboś – aki gyakran hivatkozott népi (paraszti) származására – az akkori politikai viszonyok között különösen hasznosnak mutatkozhatott volna).

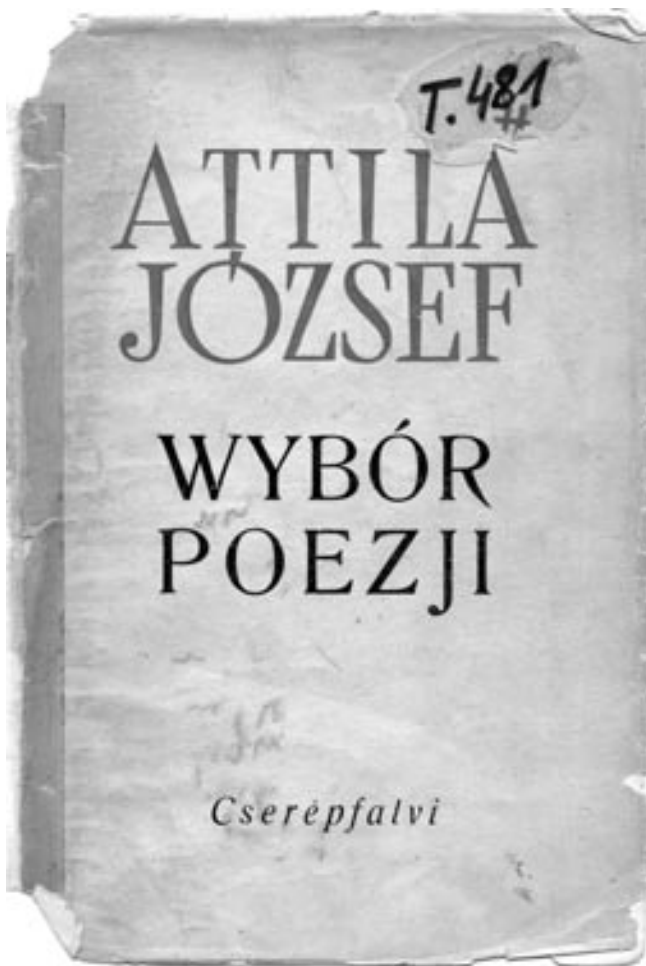
Egyébként Przyboś ekkoriban kapott egy jelentős irodalmi díjat, s ezt az alkalmat ragadta meg Csorba, hogy interjút készítsen vele. A találkozóra Przyboś krakkói lakásán került sor. „A lengyel irodalmi élet súlypontja Krakóban van” – állapította meg Csorba mindjárt az interjú elején. A beszélgetésről tudósító beszámoló 1946-ban jelent meg az *Új Idők* hasábjain „Beszélgetés

Julian Przybossal, a mai lengyel költészet legkiválóbb képviselőjével” címmel. A beszámolóból kitűnik, hogy Przyboś az antológiához előkészített, néhány esetben Csorba szó szerinti tolmácsolásával kiegészített versek közül főképp Petőfi, Kassák és nem utolsósorban József Attila költeményei iránt mutatott érdeklődést. Csorba a továbbiakban beszámol arról, hogy Przyboś a fordítások alapján nem érzett rá Ady zsenialitására, de hitelt adott Csorba szavainak, miszerint Ady a század egyik legjelentősebb költője. József Attila esetében viszont, Fangrat gyöngé fordításai ellenére is, megérezte a költői

eredetiséget. Csorba szó szerinti fordításai alapján felretette az *Anyá*, a *Vasszínű égbolt* és a *Tiszta szívvel* című verseket azzal, hogy majd lefordítja őket.

A Przyboś által megígért fordításoknak, sajnos, nem maradt nyoma. Valószínűleg soha meg sem születtek. Egyébként a kiváló költő és esszéíró alapvetően nem foglalkozott fordítással. Ő maga sajátos formai jegyeket viselő szabad verseket írt, ezért aztán nem is volt igazán nagy gyakorlata a kötöttebb klasszikus verselésben. Nagyon hasonló volt a helyzet Tadeusz Rózewicz-csel; erre később még kitérünk. Csorba Przyboś-interjúja nem jelent meg a lengyel sajtóban, és az említett antológia sem látott napvilágot.

Még ugyanebben az évben, 1946-ban újra megpróbálkozott József Attila költészetének lengyel nyelvű bemutatásával annak első fordítója, Tadeusz Fangrat. Tette ezt a *Głos Wielkopolski* hasábjain megjelent *Dwaj poeci demokratycznych Węgier* (A demokratikus Magyarország két költője) című cikkében (a másik költő Ady volt). Valószínűleg megérezte, hogy a politikai klíma és a hivatalos ideológiai preferenciák nagyon hasznosaknak bizonyulhatnak kedvenc költője számára, ezért aztán cikkében az elvárásoknak megfelelő portrét raj-

Az 1942-es, magyarországi kiadás címlapja

zolt róla (bizonyos jelek arra utalnak, hogy a szöveg első változata még a háború alatt született), túlzottan hangsúlyozva a magyar költő életrajzának és világnézetének „kívánatos” elemeit. Propagandisztikus buzgalmában még drasztikus „belemagyarázásoktól” sem riadt vissza. Miután József Attilát „a nyomor költőjeként” mutatta be, aki „a budapesti külvárosi proletariátus társadalmi közegében született”, s miután sötét színnel lefestette a költő gyermekkorát, Fangrat így ír: „Tudja, hogy a kultúra elérhetetlen az ő társadalmi osztálya számára. Harcol, megismerkedik Marx tanaival,

proletárköltészet megteremtésén fáradozik, ő maga pedig az elnyomott milliók hangja akar lenni.” És folytatja: „Közben létéért küzd, tanul, egyetemre jár, amelyet kénytelen elhagyni, mert a magyar feudális rendszert veszélyeztető radikalizmus terjesztésével vádolják. Az ország állapota miatt támadt kétségbeesésében idegbajba esik (!) és véget vet életének (...).”

Ugyanez a szellem és stílus jellemzi Adam Włodeteknek 1948-ban a *Dziennik Literacki* hasábjain megjelent *Poezja Attili Józsefa* (József Attila költésze-te) című írását. Az *Eszmélet*, az *Óda* és annyi más nagyszerű vers szerzője itt is csupán a „külvárosi proletariátus költőjének” egyedül „helyes” sztereotíp képében jelenik meg. Ráadásul (legalábbis az írás szerzőjének szemében, amely írás egyúttal a már említett, háborús *Szukam kogoś* című kis kötet recenziója) József Attila még ennek az akkoriban olyannyira megkövetelt sztereotípiának sem volt tökéletes megtestesítője. „A nyomor, amely élete végéig elkísérte, megtanította arra, hogy az élet tele van igazságtalanságokkal és sérelmekkel. A költő igyekszik felderíteni ezeknek az igazságtalanságoknak az okait, és bár nem volt merész kommunista, nem vállalta a társadalmi bajok elleni megalkuvást nem tűrő harcot, (...versei e harc számos elemét magukban hordozzák).”

Látjuk tehát, hogy az az elszántság, amellyel korábban (Fangrat) József Attilát az elnyomott osztályok ortodox bárdjaként próbálták ábrázolni, itt valamelyest enyhült. A magyar költő honfitársainak példáját követve Lengyelországban is egyre inkább Petőfi költészete és a Petőfi-kultusz hivatalos megteremtésének szándéka került előtérbe. Kedvezően befolyásolta ezt a 1848–49-es magyar forradalom és szabadságharcnak, valamint Petőfi halálának kerek évfordulója, amelyről Lengyelországban is országszerte megemlékeztek a hatalom egy-

értelmű támogatása mellett. Ebben a helyzetben József Attila háttérbe szorult. A sztálinizmus éveiben alapvetően nem is esik róla szó. Mindössze egy alkalommal találkozunk a nevével – három vers szerzőjeként – a Lengyelországban 1953-ban kiadott *Wolność. Antologia walczącej poezji i prozy węgierskiej* (Szabadság. A harcoló magyar költészet és próza antológiája) című kötetben. Még a költő születésének ötvenedik évfordulója sem hozott áttörést, pedig a varsói Magyar Kulturális Intézet több irodalmi esttel is próbálkozott ez alkalomból.

A legérdekesebb ezek közül minden bizonnyal az az est volt (tekintettel a hallatlanul jellemző, hogy azt ne mondjuk, az adott korszakot szimbolizáló helyszínre és közönségre), amelyet Nowa Hutában rendeztek. A *Dziennik Polski* rövid tudósításában a következőket olvashatjuk az eseményről: „Nowa Hutában a Nemzetközi Sajtóklubban kedden irodalmi estre került sor az egyik legkiválóbb magyar költő, József Attila (1905-1937) tiszteletére. A többek között forradalmi dalokat alkotó József Attila költészete különösen közel áll és érthető Lengyelország első szocialista városának lakói, a Kombinát dolgozóinak számára. Ezért a magyar nemzeti lobogókkal díszített klubhelyiséget színültig megtöltötték az érdeklődők. Élénk figye-

lemmel hallgatták a Budapestről érkezett Waldapfel József professzornak József Attila életéről és költészetéről tartott előadását.

Az előadás kiegészítéseként József Attila verseit Fangrat és Ficowski fordításában a Teatr Młodego Widza művészei adták elő.”

Láthatjuk hát, hogy a szocreál ortodoxia idején Lengyelországban nem jártak sikerrel azok az egyébként szórványos és ügyetlen kezdeményezések, amelyek megpróbálták József Attila költészetét a kötelező kánonhoz kapcsolni, akár azon az áron is, hogy életraj-

zát az elvárásoknak megfelelően sztereotipizálták, életművét (amelyből kihagyták a legkiválóbb, a sztereotíp megközelítésnek ellenálló költeményeket) leegyszerűsítve értelmezték. Ezek a próbálkozások nem is annyira Petőfi „konkurenciája” vagy a szovjet és hazai szerzők egész armádiája miatt buktak el, mint inkább a poétikai anyag sokféle ellenállása és a fordítók gyengesége miatt. A kezdeményezések – mint már említettem – szórványosak és vérszegények voltak, nem társult hozzájuk kellő kompetencia és tehetség, szuggesztív és adekvát fordítói teljesítmény.

Eközben a sztálini korszak vége felé a fáradhatatlan Fangrat, karöltve az ugyancsak lelkes Csorbával, már egy új, jelentősen kibővített József Attila-válogatást készített elő egész csapat fordító közreműködésével. Az akkor még fiatal magyar polonista, Gömöri György az önmagában véve dicséretes kezdeményezés hírére leplezetlen kétkedéssel fogadta. Kétségeit kifejezésre is juttatta az 1956 elején a gdański *Ziemia i Morze* folyóiratban megjelent *List z Budapesztu* (Levél Budapestről) című írásában. Levelében leírja, hogy a készülő válogatás szerkesztőjét, Fangratot ismeri, a fordítók részletes névsorát viszont nem. Ennek ellenére kétségei vannak az iránt, hogy a kötet képes lesz a lengyel olvasóhoz közel hozni a magyar költészet talán legnagyobb géniuszát. Összehasonlításként megemlíti, hogy a Párizsban Pierre Seghers által kiadott József Attila-kötet verseit olyanok fordították, mint Eluard, Cocteau, Tristan Tzara, Guillevic és mások. Gömöri véleménye szerint József Attilát lengyelre Broniewskinek és Ważyknak kellene fordítania, nem pedig Fangratnak. Fölteszi a kérdést: mi a magyarázata annak, hogy a Tadeusz Różewicz által már három évvel korábban tervezett, a magyar forradalmi költészetet méltóképpen reprezentáló József Attila-válogatás még mindig nem jelent meg?

Gömöri félelmei, sajnos, nagy mértékben beigazolódtak annak ellenére, hogy a kiadás kezdeményezője – bizonyára Csorba nyomására – egy sor jelentős költőt is felkért a versek fordítására. Nem volt ugyan köztük sem Broniewski, sem Ważyk, ott volt viszont többek között Kazimiera Iłkiewiczówna, Jerzy Ficowski, Tadeusz Różewicz, Marian Piechal, Bogdan Ostromecki vagy Anatol Stern. A fordítások nagy része ezúttal is legfeljebb csak homályos elképzelést nyújtott az eredeti versek nagyságáról. Różewicznek, a nem sokkal korábban ösztöndíjasként Magyarországon járt kiváló költőnek a fordításai pedig a gyengébbek közé tartoztak.

A kötet megjelenése szinte teljesen visszhangtalan maradt; az egyetlen érdekes ismertetést Jan Reyhman professzor tollából a kis példányszámú *Rocznik Literacki* kö-

zölte. Érdekes, hogy az általában kritikus szemléletű Reyhman ezúttal nem takarékoskodott a meleg szavakkal: „József Attila *Wiersze wybrane* (Válogatott versek) című kötete a költő legjobb, különböző alkotói korszakait legjobban jellemző 59 költeményét tartalmazza. A verseket József önéletrajza előzte meg Csorba Tibor

Kádár Kok György rajza a Cserépfalvi-kiadásban

fordításában. Az utószóban a szerkesztő rövid jellemzést adott a nagy magyar költőről.” Pozitívan, bár ez esetben nem túl találóan értékelte a professzor a fordítások általános színvonalát, jóllehet el kell ismerni, hogy a fejlődés e tekintetben nem vonható kétségbe. Reyhman ismertetésében József Attila költészetének tömör bemutatása volt a legérdekesebb: szakított az addigi korlátokkal és leegyszerűsítésekkel, meggyőző erővel rajzolta meg a „mélyen szántó lírikus” nagyságát.

Az 1956-os kiadást követően hosszú évekig süket csönd övezte József Attila költészetét. Alig néhány (folytatás a 68. oldalon)

Nie ma przebaczenia

Nie szukaj przebaczenia,
żał jest już bez znaczenia.
Bądź, kim masz być: mężczyzną.
Wkrótce cię wchłonie ziemia.

Lżej ci nie będzie z winą
i łzy daremnie płyną.
Że losem to poświadczysz,
miej chlubę swą jedyną.

Tudod, hogy nincs bocsánat

Tudod, hogy nincs bocsánat,
hiába hát a bánat.
Légy, ami lennél: férfi.
A fű kinő utánad.

A bűn az nem lesz könnyebb,
hiába hull a könnyed.
Hogy bizonyosság vagy erre,
legalább azt köszönjed.

A versrészleteket Jerzy Snopek fordította. Az 1942-es Cserépfalvi-kiadásból vett illusztrációk Perély Imre munkái.

Położ dłoń

Tak mi połóż
dłoń na skroni,
bym czuł dotyk
własnej dłoni.

Chroń mnie jak
przed ciężkim ciosem,
jakby los mój
był twym losem.

Kochaj mocno
wbrew rocterce,
jakbyś miała
moje serce.

Tedd a kezed

Tedd a kezed
homlokomra,
mintha kezed
kezem volna.

Úgy őrizz, mint
ki gyilkolna,
mintha éltem
élted volna.

Úgy szeress, mint
ha jó volna,
mintha szívem
szíved volna.

Siódmy

Niech cię, gdy na świat przychodzisz,
siedem razy matka rodzi!
Raz niech rodzi wśród pożarów,
raz pośród lodowych jarów,
potem w domu obłąkanych,
potem wśród pszenicznych łąnów
potem w klasztornym powietrzu,
potem w chlewie pośród wieprzów.
Sześciu łka u życia bram,
Ale siódmym bądź ty sam!

A hetedik

Ez világon ha ütsz tanyát,
hétszer szűljön meg az anyád!
Egyszer szűljön égő házban,
egyszer jeges áradásban,
egyszer bolondok házában,
egyszer hajló, szép búzában,
egyszer kongó kolostorban,
egyszer disznók közt az ólban.
Fölsír a hat, de mire mégy?
A hetedik te magad légy!

Az 1975-ös kötet címlapja

(folytatás a 65. oldalról)

verse jelent meg, azok is régi fordításokban és eleve alig olvasott periodikákban, valamint Bojtár Endre összehasonlító elemzése József Attila és Władysław Broniewski költészetéről. A „süket csöndet” az 1975-ben a népszerű *Biblioteka Poetów* (Költők Könyvtára) sorozatban kiadott *Poezje wybrane* (Válogatott költemények) törte meg. A válogatás összeállítója, az előszó szerzője és a versek nagyobb részének fordítója Aleksander Nawrocki volt, mellette azonban többek között Tadeusz Nowak, Stanisław Grochowiak, Tadeusz Śliwiak és Jerzy Litwiniuk is részt vett a fordításban. Nawrocki igyekezett bemutatni József Attila különféle költői arculatait, kihagyott azonban számos, a költő legjobb alkotásai közé sorolt verset. A kötetben volt néhány egészen kiemelkedő fordítás, nehéz volna azonban azt állítani, hogy a válogatás áttörést jelentett a költő lengyelországi fogadtatásában. S ezután megint, ahogyan az

1956-os kiadás után is, „szúk esztendők” következtek. 1977-ben Feliks Netz még közölt (a katowicei *Poglądy* hasábjain) saját fordításában három új József Attila-verset és egy „a magyar szocialista költészet klasszikusának” szentelt írást Koczkás Sándor magyar kritikus tollából, tíz évvel később azonban visszhangtalanul múlt el a költő halálának ötvenedik évfordulója. Az ezután következő évek is elvesztegetett esztendőknak számítottak (bár Zbigniew Herbert a Nagy László halálára írt híres versében éppen József Attilát említi meg Nagy László halhatatlan elődei közül), a XXI. század küszöbén pedig a Magyarországon élő Teresa Worowska – még kiadatlan doktori disszertációjában – egyenesen azt a kockázatos hipotézist állította fel, hogy József Attila költészete „lefordíthatatlan”. Álláspontját szuggesztív módon támasztotta alá szellemes elemző érvelésekkel.

A jövő majd megmutatja, valóban így van-e. Egy dolog viszont már ma is biztos: nem mondhatunk le arról, hogy feltárjuk a költő művészetének teljes gazdagságát.

Szenyán Erzsébet fordítása

Varsóban ez év májusában József Attila születésének 100. évfordulója alkalmából a Varsói Egyetemen emlékkonferenciát rendeznek. Erre az alkalomra jelenik meg, várhatóan április első felében a Wydawnictwo Pogranicze Sejny kiadó rangos *Meridian* sorozatában az írásunk szerzője, Jerzy Snopek által válogatott, fordított és előszóval ellátott *Olśnienie* (Eszmélet) című, mintegy hatvan verset, köztük az összes jelentősnek tartott művet tartalmazó József Attila fordítás-kötet Teresa Worowska hipotézisének fényes cáfolatául. Ugyanennél a kiadónál jelent meg 1999-ben, ugyancsak Jerzy Snopek válogatásában és fordításában, *Apokryf* címmel Pilinszky János verseinek lengyel nyelvű kötete, amely elnyerte az év legjobb versfordításáért járó díjat.

Az *Olśnienie* promóciójára a tervek szerint a varsói Magyar Intézetben, a lengyel PEN Klubban és Sejnyben kerül sor. Január 23-án már ízelítőt adtak a kötetből a varsói Teatr Studióban a Tadeusz Rózewicz és a Sebő Együttes részvételével rendezett József Attila emlékműsor alkalmából.